

cev, saj ni dovolj, da so le-ti na razpolago, bodisi med nezaposlenimi ali na novo vstopajočimi med aktivno prebivalstvo. Ustrezne morajo biti tudi kvalifikacijska, regionalna in druge strukture nadomestnih delavcev. V sedanjih razmerah problem nadomeščanja odsotnih delavcev v Sloveniji ni posebno velik, saj je postala veljavna dolžina dopusta organski del reprodukcije delovne sile. Podaljšanje porodniškega dopusta pa bi povzročilo problem prilagajanja novim razmeram in s tem, vsaj nekaj let, določene motnje.

Ob 15.000 nezaposlenih v Sloveniji podaljšanje dopusta do izpolnjenega prvega leta starosti otroka ne bi smelo povzročiti pomanjkanja delavcev. Vendar velja ta sklep le ob globalni računici. Če pa upoštevamo, da so že ti nezaposleni posledica neuskkljene ponudbe in povpraševanja po delavcih, je jasno, da bi obravnavano podaljšanje še dodatno zaostriло kratkoročne strukturne probleme. Na posameznih področjih bi gotovo primanjkovalo delavcev. Dolgoročno pa bi bilo treba problem pomanjkanja delavcev reševati v okviru nezaposlenosti že zaposlenih, s hitrejšim uvajanjem tehničnega napredka ter prekvalifikacijo in dokvalifikacijo delavcev.

Drugače pa bi bilo ob večji nezaposlenosti. V Sloveniji bi lahko do nje prišlo, če ne bi pravočasno uspeli rešiti vprašanja prekvalifikacije in dokvalifikacije že zaposlenih, do katerega nujno prihaja s prestrukturiranjem gospodarstva in z uvajanjem nove tehnike in tehnologije. V tem primeru bi s podaljšanjem porodniškega dopusta ublažili nezaposlenost. Razmere na področju zaposlenosti in zaposlovanja pa bi bile še bistveno drugačne ob uvajanju daljšega porodniškega dopusta v kombinaciji s podaljševanjem delovne dobe ženskega prebivalstva. V tem primeru bi bilo treba zagotoviti veliko število novih delovnih mest, saj bi družba v globalu prihranila velik sklad delovnega časa. Ob doslednem generacijskem reševanju tega problema bi presežek delavcev nastopil šele čez trideset let in bi imela družba dovolj časa, da bi se temu prilagodila. Ugodnejše pa bi bilo, če bi uvedla določeno medgeneracijsko solidarnost in poskušala priti do novih delovnih mest že prej, ker bi si s tem olajšala finančno breme uvajanja podaljšanja porodniškega dopusta.

VIOLETA ROSANDA DEVETAK

Ženske kot sekundarna delovna sila v Italiji

Položaj žensk v Italiji je v primerjavi s položajem žensk v drugih zahodnoevropskih državah dokaj specifičen. Italija je imela namreč v vsem povojnem obdobju težave zaradi prevelike ponudbe delovne sile v primerjavi s povpraševanjem po njej.

Po odstotku zaposlenih žensk je prav na dnu lestvice zahodnoevrop-

skih držav. Leta 1980 je bilo v Italiji od vseh žensk v starostnem razredu od 15 do 64 let zaposlenih le 32%. Za njo je bil v omenjenem letu le še Luksemburg z 31,9%.

Zanimivo je tudi, da se odstotek zaposlenih žensk v Italiji praktično vse povojno obdobje skorajda ni spreminjal. Leta 1950 je znašal 32%, leta 1960 37,1%, kar je bilo edino nekoliko večje povečanje. Po strukturalni krizi v šestdesetih letih in po izključitvi več kot milijon žensk s trga delovne sile se je ta odstotek leta 1970 zmanjšal na 29,6. Tudi napovedi za leto 1990 ne obetajo povečanja, saj predvidevajo, da bo ta odstotek znašal 32,7. Po najnovejših napovedih ISTAT (Državni urad za statistiko) pa se bo proti letu 2000 odstotek zaposlenih žensk še zmanjšal. »Leta 1996 bo v Italiji 637.000 delavcev več kakor leta 1981. Po letu 1996 pa nekoliko manj. Ženska delovna sila bo najštevilnejša že leta 1991, potem pa se bo številčno znižala in bo leta 2001 za 123.000 enot pod ravniho v letu 1981.«¹

Ta trend pa je v nasprotju s trendom v drugih zahodnoevropskih državah, za katere sta značilna vedno večji pritisk ženske delovne sile na tržišče ter feminizacija delovne sile nasploh. V nekaterih državah napovedujejo za konec stoletja že skoraj 50% feminizacijo delovne sile. Švedska naj bi imela leta 1990 kar 48,6%, Danska pa 48,2% feminizacijo delovne sile (razmerje med žensko delovno silo in celotno delovno silo). Za Italijo pa je predvidena le 29,6% feminizacija delovne sile.

Tako majhen odstotek zaposlenih žensk pa ni posledica premajhnega števila žensk na trgu delovne sile. Prvi vstop žensk na trg delovne sile se v Italiji ne razlikuje od preostalih zahodnoevropskih držav. Ženske se začno množično, skorajda enako kakor moški, zaposlovati v industriji zelo mlade (pretežno v starostnem razredu od 15 do 19 let), na preostalih področjih pa nekoliko starejše.

Najbolj množično vstopajo na trg delovne sile kakor v preostalih zahodnoevropskih državah v starostnem razredu od 15 do 25 let (moški pa v starostnih razredih od 15 do 30 let); v nadaljnjih starostnih razredih pa v Italiji nenehno konstantno upada število žensk delovne sile (poroka, otroci, skrb za ostarele...). Drugače je v drugih zahodnoevropskih državah kjer se ženske v starostnih razredih nad 35 let ponovno zaposlujejo, vendar ne tako množično. V Italiji pa se ženske skorajda ne vračajo na trg delovne sile.

Italija je namreč država, ki ima že v vsem povojnem obdobju (razen kratkega obdobja ekstenzivnega zaposlovanja) težave zaradi prevelike ponudbe delovne sile (regularne) v primerjavi s povpraševanjem po njej. Z vse večjo zaščito in tudi ceno delovne sile pa je za podjetnike zelo zanimiva predvsem marginalna delovna sila, katere precejšen del so ženske.

Marginalno delo je fleksibilen element trga delovne sile. Fleksibilno je pri obsegu, trajanju, periodičnem delu in tudi vsebini opravil. Ustreza

¹ Napoved ENI (Urada za gospodarske vede) v Primorskem dnevniku, 17. I. 1984, str. 12.

najrazličnejšim vrstam povpraševanja, uporablja pa najrazličnejše vrste ponudbe. Značilni elementi marginalnega dela, ki pa se med seboj dopolnjujejo na različne načine, so: priložnost, slabo delovno mesto, sezonskost, delo na domu, delni delovni čas (part-time). K temu pa lahko dodamo še: odsotnost ali pomanjkljivo zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, v primerjavi s plačo zelo težki delovni ritmi in urniki, nobene možnosti za napredovanje . . .

Danes sta na Zahodu dva trga delovne sile. Prvi je relativno stabilen in ne dopušča večjih sprememb kljub gospodarskim nihanjem. To je primarni, centralni ali formalni trg delovne sile, v katerega je vključena predvsem primarna delovna sila (prehranjevalci družin, odrasli moški). Drugi, sekundarni, marginalni pa je izpostavljen tem nihanjem in opravlja vlogo amortizerja. Na njem je zaposlena predvsem »šibkejša« delovna sila (ženske, mladina, starejši). Vendar pa menim, da se pojavlja s pospešenim razvojem tehnologije še en problem, in sicer, da se prvi trg krči in veča drugi.

Omenjena trga delovne sile sta potrebna zlasti zaradi vedno večje togosti odnosov med ponudbo in povpraševanjem po delovni sili, ki onemogoča odpuščanje, ko je povpraševanje nizko, in sprejem, ko povpraševanje narašča (delo postane fiksni dejavnik). V odgovor na to togost in na ekonomsko negotovost so lahko podjetja le delno in počasi prilagajala uradno zaposlovanje variiranju povpraševanja. Dvojni trg delovne sile pa je omogočil prilagoditev zaposlovanja povpraševanju ter premostil togost in možne konflikte.

Povpraševanje po »fleksibilni« delovni sili naleti na obilno ponudbo ženske delovne sile, ki se zaradi toge delitve vlog v družini in pomanjkanja ali neustreznosti storitev za zadovoljevanje najrazličnejših potreb družine, ne more predstaviti na trgu delovne sile kot »stabilna« delovna sila. Moška delovna sila z leti (vsaj neke okoli 45. do 50. leta) napreduje z bolj zunanjih, obrobnih in marginalnih delovnih mest proti jedru »stabilne« delovne sile. Ne glede na različne profesionalne položaje je cilj tega procesa čimbolj uspeti ali biti vsaj povišan, kar je odvisno od let zaposlitve.

Pri ženskah pa so ti procesi nekoliko drugačni. Delo s polnim delovnim časom je običajno v mladosti. Z zakonsko zvezo in rojstvom otrok pa, razen izjemoma ali ob dokaj velikih žrtvah zaradi dvojnega dela ali zaradi pritiska družinskih potreb, izstopajo iz centralnega dela trga delovne sile (polni delovni čas, stabilnost zaposlitve, zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, nespremenljivost delovnih urnikov, plačani dopusti, trinajsta in ponekod tudi štirinajsta plača . . .). Del teh žensk se nato vključi v marginalni trg delovne sile, kjer praktično ni možnosti za napredovanja in nabiranje let službe.

»Cena delovne sile je poleg socialnih dajatev odvisna tudi od trajanja delovne dobe, dolžine delovnega urnika, gotovosti opravljanja dela in plače.«²

Če vzamemo kot pogoj, da je storilnost na delovno uro ob enakih delovnih razmerah enaka za oba spola, se ti dejavniki razlikujejo med spoloma in vplivajo na – po spolu determinirano – povpraševanje po delovni sili.

a) Trajanje delovne dobe

V Italiji je tako kakor tudi v mnogih drugih državah že formalno predvideno različno trajanje delovne dobe za moške in ženske. Moški se na splošno upokoje s šestdesetimi leti, ženske pa s petinpetdesetimi.

Pomembnejša, kakor je ta razlika v formalno predvidenem trajanju delovne dobe, pa je dejanska delovna doba oziroma starost, ko oseba preneha delati. Tukaj pa so razlike med spoloma velike in pomembne. V Italiji ženske v starostnem razredu od 25 do 29 let množično prenehajo delati, medtem ko pri moških odstotek zaposlovanja raste vse do starostnega razreda 40 do 44 let.

Lahko torej rečemo, da je predvidljivo delovno aktivno obdobje pri ženski mnogo krajše kakor pri moškem oziroma da je pri ženskah zelo verjetno, da bodo mnogo prej prenehale delati kakor moški.

»Zaradi velike verjetnosti, da bo ženska po poroki ali porodu nehala delati, podjetnik v kriznem obdobju raje odpusti delavko kakor delavca (opravljata enako delo) zaradi višje cene ženske delovne sile. Takoj »računa« na prezgodnje prenehanje delovne aktivnosti pri delavki in teži k temu, da ji daje predvsem nezanimiva, ponavljajoča se opravila, za katera se ni potrebno dolgo poklicno usposabljanje.«³ To pa zato, ker je cena poklicnega usposabljanja v podjetju stalen strošek, ki je toliko večji, kolikor krajše je delovno obdobje delavca v podjetju.

b) Dolžina delovnega urnika

Ne zanima nas toliko formalno predviden delovni urnik oziroma pogodbeni urnik, ampak dejansko trajanje delovnega urnika. Upoštevati je treba namreč tudi nadure in nepredvidene odsotnosti, ne glede na to ali so plačane ali ne.

Odsotnosti namreč, ne glede nato ali jih plača delodajalec ali socialno zavarovanje, pa tudi neplačane, dvigujejo ceno delovne sile, ki jo nosi podjetje prav zaradi stalnih stroškov (plačani dopusti, prazniki ipd.) Ti stalni stroški so toliko manj »pokriti«, kolikor krajše je obdobje njihove povrnitve (dejansko trajanje delovnega urnika). Dejanski delovni urnik pa

² F. P. Schioppa: *La forza lavoro femminile*, Il Mulino, Bologna 1977, str. 38.

³ F. P. Schioppa: *prav tam*, str. 46.

je pri ženskah prav zaradi nepredvidenih odsotnosti mnogo krajši, kar dviguje ceno ženske delovne sile.

c) *Gotovost opravljanja dela*

Ta dejavnik je povezan s prejšnjim. Negotovost zaradi nepredvidenih odsotnosti, ki je pri ženski delovni sili večja kakor pri moški, povzroča podjetniku dodatne stroške, saj mora računati z morebitnimi motnjami v proizvodnem procesu. To pa zahteva od njega, da ima pri ženskah na razpolago več t. i. rezervnih delavcev, ki začno delati, če je potrebno.

Lahko pa rečemo, da k tem pogostejšim nepredvidenim odsotnostim pri ženskah v primerjavi z moškimi pripomore tudi togost zakonov.

Prav trije dejavniki ne povzročajo le razlike med ceno moške in ženske delovne sile, ampak to razliko iz leta v leto tudi večajo.

d) *Plača*

Posledica prvih treh dejavnikov ter – v Italiji formalno uzakonjene – enakosti plač med spoloma za enako opravljeno delo je, da je plača ženske delovne sile za delodajalca realno višji strošek kakor plača moške delovne sile. To pa je tudi eden vzrokov, da se podjetnik, kadar ima možnost, raje odloči za moško delovno silo.

Ženska in država blagostanja

Eden od ciljev države blagostanja je bil uresničitev skupka programov, ki naj bi posameznikom in družinam neposredno zagotavljali večje izenačevanje dohodkov bodisi denarja bodisi dobrin in storitev (hrana, stanovanja, zdravstveno varstvo, izobraževanje, usmerjanje zaposlovanja...). Cilj države blagostanja je bil javni blagor oziroma socialna varnost ter prevzemanje mnogih funkcij družine. Država naj bi poskrbela za zadovoljitev nekaterih osnovnih potreb, ki jih je v tradicionalni kapitalistični družbi opravljala družina in katerih glavno breme je nosila ženska. Vse to pa naj bi seveda pripomoglo k otopivanju razrednega konflikta.

O zagotavljanju storitev, ki bi žensko v družini razbremenile in ji omogočile, da bi se lahko enakovredneje in množičneje zaposlovala, lahko na splošno rečemo, da država blagostanja ni uspela, zlasti pa ne v Italiji.

Dokaz za to je že samo zaposlovanje ženske delovne sile, ki jasno kaže, da ženske v obdobjih, ko imajo v družini največ obveznosti (majhni otroci, skrb za ostarele), dokaj množično prenehajo delati, v Italiji pa se skorajda ne vrnejo več na formalni trg delovne sile.

»Za določitev in zadovoljitev potreb, za kar ostane praktično in tudi formalno odgovorna družina, ni nobene kolektivne odgovornosti. Razen 'deviantnih' primerov, ki so v pristojnosti javnih oblasti, so družine še vedno glavne, odgovorne za preživetje in blagostanje svojih članov. Mnogo dobe od zunanjih ustanov (viri, informacije), toda končni proizvod, zagotoviti v vsakdanjem življenju neko določeno raven zadovoljeva-

nja potreb – ne glede na to kako jo opredelimo in ocenjujemo – je privatna zadeva družine oziroma žensk v njihovi družinski vlogi.«⁴

Institucije, ki naj bi te potrebe zadovoljevale, so pogosto zelo drage, nehumane in neprilagojene potrebam posameznikov. V Italiji ima npr. velika večina jasli in vrtev enak delovni urnik kakor šola. Večina je zaprtih med poletnimi počitnicami, pa še ob božičnih in velikonočnih praznikih za kak teden dni.

Ogromno italijanskih bolnišnic deluje še vedno ob »pomoči« družinskih članov obolelega. Ob sprejemu majhnega bolnega otroka mora navadno z njim v bolnico še kakšen družinski član (navadno mati), ki pa ne dobi ne hrane ne postelje. Pri tem pa moramo upoštevati, da dobi v Italiji zaposlena mati ob otrokovi bolezni bolezenski dopust le do otrokovega tretjega leta starosti, kasneje pa le neplačani dopust ali pa izkoristiti svoj letni dopust.

Tudi skrb za narkomane je v Italiji praktično povsem na ramenih družine, čeprav je to zelo pereč problem.

Lahko rečemo, da družina pretežno še vedno poskrbi za majhne otroke, starejše, bolne, duševno bolne, alkoholike, narkomane, lažje bolnike... Ustreznih institucij je navadno malo, zlasti še specifičnih za zelo malo porabnikov.

Po podatkih Svetovne zdravstvene organizacije nudijo neprofesionalci kar 85% vse pomoči oziroma boljše rečeno nege bolnikov. Ugotovili so tudi, da se »danes pričjenja priznavati, čeprav počasi, kompetentnost osnovne nege, ki jo nudi posameznik ali družina.«⁵

»Družina zadovoljuje in opravlja ogromno storitev za svoje člane, zlasti tiste storitve za ‚osebe‘, ki bi bile izredno drage, če bi jih zadovoljevale druge institucije.«⁶ To pa je za državno blagajno precejšnja razbremenitev, zato lahko rečemo, da država varčuje na ramenih žensk.

Delo ženske v družini bi lahko na grobo razdelili na: vzgojo otrok, skrb za hišo ter za zdravje in blagostanje družinskih članov ter stik z birokratskimi ustanovami.

Vloga države

»Osnovna vloga, ki jo kapitalistična družba podeljuje ženski, je reprodukcija delovne sile oziroma »blaže« povedano materinstvo. Naslednja je obnova delovne sile, ki jo obravnavajo kot nagnjenje ženske do skrbi za hišo, otroke in moža... Vloga moškega pa je povsem drugačna: prodajati svojo delovno silo in v zameno sprejemati plačilo za vzdrževanje sebe in

⁴ Laura Balbo: Il lavoro di servizio delle donne nella società capitalistica, v Azienda famiglia, Biblioteca di Cultura Moderna Laterza, Bari, 1983, str. 239.

⁵ Paola Vinay: Famiglia, divisione del lavoro ed economia informale, v Azienda famiglia, str. 86.

⁶ Laura Balbo: Le conseguenze della «crisi del welfare state»: alcuni dati dal punto di vista delle donne, Inchiesta št. 46-47, julij-oktober 1980, Edizioni Dedalo.

družine.«⁷ Oče naj bi predvsem družino vzdrževal, mati pa »držala skupaj«.

Vendar pa je ta delitev vlog med moškim in žensko bolj ideološka, mnogo manj pa dejanska, kajti le obdobja gospodarske konjunktore so dopuščala, in še to ne vsem družbenim razredom, da je družina tudi dejansko temeljila na tovrstni bipolarni razdelitvi vlog. Odnos trga delovne sile se namreč do zaposlovanja žensk zelo spreminja. Vendar pa se med gospodarsko recesijo zelo malo ozira na ideale, ki jih družba obljublja in podpira.

Tudi država ima pomembno vlogo pri določanju neenakopravnega položaja ženske, in sicer z izbiro določene politične usmeritve ter z določenimi odločitvami pri podpori omenjene gospodinjsko družinske organizacije, ki je v glavnem odvisna od plače moškega in storitev ženske v tej organizaciji. Zaradi odvisnosti od moškega pa je ženska zelo primerna za latentno armado delovne sile.

Posledica tega je, da ženske niso povsem proletarizirane⁸ niti v obdobjih, ko so bolj potisnjene na trg delovne sile, kjer so cenena delovna sila. Proletarizirane menim v tem smislu, da za preživetje niso povsem odvisne od svojega zaslužka. Dohodku ženske pa se pripisuje le sekundaren pomen. Ker pač ni »življenjsko« odvisna od svojega dela, je plačana manj kakor moški.

Za ženske pa, ki niso poročene ali nimajo nikogar, ki bi finančno »skrbel« zanje, poskrbi ob morebitni brezposelnosti država. »Pogoji državne intervencije urejajo razmerje teh žensk s trgom delovne sile: velikodušna finančna pomoč države brez kakšnih pogojev bi jim omogočila, da ne bi bile zaposlene; skromna pomoč pa jih prisili, da si poiščejo zaposlitev za kakršnokoli plačo. Pomoč pod določenimi pogoji – recimo da imajo družinske obveznosti – bi nekatere privedla do tega, da bi iskale zaposlitev, drugim pa omogočila, da bi ostale doma. To področje politike države blagostanja je torej potencialno odličen fleksibilen element za vzdrževanje več ali manj žensk kot rezerve za plačano delo.«⁹

McIntosheva tudi ugotavlja, da lahko v tem smislu danes ločimo tri kategorije žensk:

a) Poročene ženske in ženske, ki žive z moškimi partnerji, za katere država predpostavlja, da so od njih odvisne. In od njih tudi morajo biti odvisne ali pa delati za zelo slabo plačilo.

b) Ženske, ki žive s svojimi otroki in brez moških partnerjev (npr. starejše vdove), za katere se predpostavlja, da so odvisne od državnih podpor in jim ni potrebno iskati dela. Dejansko pa so te ženske pogosto primorane poiskati zaposlitev in se tudi zaposlijo.

c) Večji del preostalih žensk pa si mora poiskati zaposlitev ali pa

⁷ C. de Marco, M. Talamo: *Lavoro nero*, Mazzotta 1976, Milano.

⁸ Več o tem: Mary McIntosh: *L'intervento dello stato sulla famiglia*, v: *Azienda famiglia*.

⁹ M. McIntosh: *prav tam*, str. 195.

dokazati svojo nesposobnost za delo kakor skoraj vsi moški, preden dobe državno podporo.

Ob morebitni brezposelnosti sta prvi dve kategoriji latentna rezerva delovne sile, tretja pa fluktuirajoča.

Povojni razvoj zaposlene ženske v Italiji

Italijansko gospodarstvo je bilo po drugi svetovni vojni v primerjavi z drugimi zahodnoevropskimi državami dokaj zaostalo. Tako je npr. dohodek na prebivalca znašal le nekaj nad polovico dohodka drugih zahodnoevropskih držav. Tudi zaposlenih v kmetijstvu je bilo še mnogo. Leta 1951 je bilo v Italiji zaposlenih v kmetijstvu 43,9% vseh zaposlenih, v Veliki Britaniji pa npr. le 5%.

Italijo je pestila tudi zelo velika brezposelnost. Za industrijo pa so bila za tisto obdobje značilna tehnološko napredna podjetja v najmodernejših panogah (železarne, kemična industrija, elektroindustrija) ter veliko število majhnih podjetij v najbolj zastarelih panogah z zelo nizko storilnostjo. Tehnološka zaostalost je vplivala na razvoj delovno intenzivnih panog, ki omogočajo konkurenco na mednarodnem tržišču brez večjih naložb v inovacije in raziskave. Industrija se je skoncentrirala predvsem v nekaterih delih Italije, zlasti na severu in tudi v nekaterih panogah, kar je še povečevalo predvojna teritorialna in proizvodna neravnotežja.

V drugi polovici petdesetih let sta se povečala povpraševanje industrije po delovni sili in »selitev« iz kmetijstva (zunanje in notranje migracije). Povečala se je feminizacija kmetijstva (bolj implicitno), kar je ustrezalo zahtevi po nadomestni delovni sili v kmetijstvu, s katero lahko, če je potrebno, nadomestiš emigrante v polzaposlenih in ne vedno priznanih oblikah (ženske so imele pretežno status pomožnega družinskega člana, tudi kadar so vodile kmetijo).

V drugi polovici petdesetih let pa se je vzporedno z vedno večjim mednarodnim povpraševanjem začela razvijati manufakturna industrija, ki je spremenila ekonomijo dežele iz pretežno kmetijske v pretežno industrijsko. Veliko zaslugo je imela pri tem predvsem glede na povpraševanje večja ponudba delovne sile iz kmetijstva, kar je omogočalo politiko nizkih plač ob zelo visoki storilnosti, stabilnejše cene na mednarodnem tržišču, večjo konkurenčnost in tudi zelo visoke profite. V teh razmerah, v katerih je bil pglavitni cilj »pridobivanje« novih trgov in visoka proizvodnja, povpraševanje po delovni sili ni bilo selektivno v smislu kvalifikacije in specializacij. To so bila leta ekstenzivnega zaposlovanja delovne sile v zastarelih in tudi v modernejših panogah. Proti koncu petdesetih let in v začetku šestdesetih let se je tako povečeval odstotek zaposlenih moških in žensk vseh starostnih razredov.

»Vsa ta leta se torej uporaba ženske delovne sile razširja, ne da bi se preciziralo neko specifično, karakteristično povpraševanje po delovni sili. Uporaba ženske delovne sile se razvija v okviru povpraševanja po delovni

sili, ki nima predsodkov, saj lahko računa na razliko v plačah med spoloma in tako nadomesti morebitne višje stroške za žensko delovno silo.«¹⁰

Italijanska industrija je temeljila na delovno intenzivnih panogah (tekstil, čevljarska industrija ipd.) predvsem zaradi nizke cene delovne sile. Za italijanski izvoz so bili značilni tehnološko »zreli« izdelki, ki so izpostavljeni hudi konkurenci svetovnega tržišča, predvsem dežel v razvoju. Ti razvojni dejavniki so torej imeli pomanjkljivosti, ki so se kazale v sredini šestdesetih let, ko se je dvignila cena delovne sile in se je tako zmanjšala konkurenčnost italijanske industrije, kar je slabo vplivalo na izvozno bilanco. Zato je italijanska industrija odstranila »najšibkejšo« delovno silo s trga delovne sile ali pa jo omejila na panoge, ki so najbolj zaostale in za katere so značilni manjša stabilnost delovnega mesta, manjši dohodki, pomanjkljiva sindikalna zaščita.

V obdobju, ki se je pričelo s krizo leta 1963/64 in trajalo do leta 1968, so se v italijanskem gospodarstvu začele velike spremembe. Zmanjšanje posojil je vplivalo na raven zaposlenosti. Najprej se je zmanjšala zaposlenost v nekmetijski dejavnosti, zlasti v industriji. Leta 1966 pa se je pričelo obdobje prestrukturiranja italijanske industrije, ki temelji na povečanju storilnosti, a ne na osnovi novih množičnih naložb, temveč predvsem na reorganizaciji dela, kar naj bi zagotovili s pospešenimi ritmi, več nadurami, večjimi spodbudami, teritorialnimi premiki ipd.

Ta proces je spremljala postopna zamenjava zaposlene delovne sile, pri kateri dajejo prednost (zlasti v industriji) moški delovni sili v centralnih starostnih razredih in izločajo druge ponudnike (ženske, mladino in starce) oziroma jih preusmerjajo na sekundarni (marginalni) trg delovne sile.

Pri tovrstnem izboru pa je bil pomemben tudi status prehranjevalca družine. Prehranjevalci družine so namreč prav zaradi potrebe, da dobe čim višji dohodek ter čim bolj gotovo delo, saj so njihovi zaslužki edini vir družinskih dohodkov, bolj pripravljeni prenašati pospešene delovne ritme, nadure, delo zunaj kraja bivanja ipd. in jih je lažje izsiljevati. Zato so za delodajalce bolj »zanimivi«. Hkrati pa prihaja ob zmanjševanju proizvodnje do razdeljevanja »osnovnega« družinskega dohodka in tako se lahko izogonejo napetim razmeram, ki ogrožajo socialni mir. Referenčna točka zato ni posameznik, ampak družina, katere struktura je potrjena in utrjena prav zato, ker se temu prehranjevalec družine ne more izogniti. Ponudi se mu torej stabilna delovna vloga.

V omenjeni krizi je bilo izključenih več kakor milijon zaposlenih žensk s trga delovne sile. Takšna selektivnost povpraševanja po delovni sili je potisnila s tržišča »šibkejšo« delovno silo in »okrepila« družinske vezi. Ob takšnem povpraševanju je bila zlasti za »šibkejše« člane pripadnost »družini« edina možnost za preživetje.¹¹

¹⁰ D. Del Boca, M. Turvani: *Famiglia e mercato del lavoro*, Il Mulino, Bologna 1979, str. 125.

¹¹ D. Del Boca, M. Turvani: *prav tam*, str. 93.

Potekala sta torej dva procesa; redukcija in organizacija delovne sile v tovarni in decentralizacija zunaj tovarne, kar je pripomoglo k razširitvi majhnih tovarn. Omenjena procesa sta spremenila celotno strukturo industrije. Po izključevanju »šibke« delovne sile iz tovarn in nadomeščanju te z moško delovno silo v srednjih letih so začeli ponovno uporabljati žensko delovno silo v enakih proizvodnih procesih zunaj tovarn v obliki marginalne delovne sile. Ženske so tako izključene iz jedra stabilne delovne sile.

V letih 1973 do 1977 se je dolgotrajno padanje zaposlovanja žensk zaustavilo. Zaposlovanje žensk se je pričelo celo povečevati. Vzroki za to so zlasti povečanje terciara, večje zaposlovanje žensk v industriji in naraščanje ponudbe delovne sile.

»Zaradi zviševanja življenjskih stroškov in zniževanja kakovosti javnih storitev so se morale ženske bolj posvetiti družini, da bi tako poskrbele za zadovoljitev različnih potreb, saj so storitve, ki jih sicer zadovoljujejo, vedno dražje in vedno bolj pomanjkljive. Hkrati pa so se morale ponuditi tudi na trgu delovne sile, da bi tako dopolnile plačo prehranjevalca družine.«¹² Mnoge ženske so zato zaradi nuje pripravljene delati tudi pod slabšimi pogoji, da le dobe še dodatna sredstva za življenje, kar pa obilno izkoriščajo delodajalci, ki zlasti ob krizi povprašujejo po tej delovni sili.

Vzroki za sedanji proces potiskanja žensk iz aktivnega življenja so predvsem: »dolgoročna strukturalna kriza nekaterih panog z visoko stopnjo zaposlenosti žensk (kmetijsvo, tekstilna industrija . . .); gospodarska recesija v letih 1963 do 1967/68, ki je še posebej prizadela zaposlovanje žensk; »pritisk« moške delovne sile na trg delovne sile, ki je v Italiji še posebej močan ob nižji konjunkturi; nizka morebitnost delavk določenih starosti in določenih kvalifikacij, izključenih iz panog, ki izgubljajo pomen, pomanjkanje potrebnih socialnih struktur, ki naj bi omogočale vrnitev in prekvalifikacijo teh delavk; pomanjkanje primerne mreže socialnih storitev za otroke in ostarele, ki naj bi zmanjšale gospodinjske dolžnosti poročenih delavk; pomanjkljiva izobrazba in strokovna kvalifikacija žensk, kar ima za posledico slabo ekonomsko in moralno nagrajevanje.«¹³

¹² D. Del Boca, M. Turvani: prav tam, str. 149.

¹³ M. Paci: Mercato del lavoro e classi sociali in Italia, Il Mulino, Bologna 1973, str. 108.